

dCIDOB 105.

**Realitat, màgia i esperança a l'Àfrica
negra.**

El dilema ètnic.
Alfred Bosch

El dilema ètnic

Les transformacions (o no) dels estats africans

Alfred Bosch Professor d'Història d'Àfrica, Universitat Pompeu Fabra

Des de la colonització, Àfrica prova de reconciliar el seu mapa polític amb les identitats que hi conviuen. La tasca s'ha revelat tan complicada que un autor com Basil Davidson ha arribat a qualificar l'Estat-nació com “la condemna de l'home negre”, parodiant el *White man's Burden* de Kipling quan es referia a la missió civilitzadora i als sacrificis d'Occident per emancipar els seus germans foscos. Per a Davidson, l'Estat modern és el gran problema; altres experts més previsibles han posat l'accent en la maledicció de l'ètnia, el tribalisme i tot allò que és vist com a faccions i anacrònic en el desenvolupament de les societats subsaharianes.

D'entrada, dissipem alguns tòpics massa corrents. L'ètnia no és exactament el passat essencial, ni la tradició impol·luta, ni la veritat autèntica del continent negre. No arribarem a l'extrem de teòrics com Jean-Loup Amselin, que situava l'ètnicitat a tocar de la xenofòbia i el racisme; ni tampoc a l'escola convencional que presentava les tribus africanes com un producte de laboratori dels blancs, com si els missioners i antropòlegs colonials haguessin fabricat pobles i cultures a la seva conveniència. Però cal dir que les identitats, totes, evolucionen i s'adapten als canvis. El sentiment bakongo, zulú o aixanti són avui coses tan vigents com les fronteres que els acullen, tot admetent que les seves arrels i llegendes fundacionals són incomparablement més antigues.

D'altra banda, els estats no són ben bé intrusos ni forasters en el paisatge africà. Segurament la llavor de l'Estat es planta en aquesta banda del món, igual que tantes altres coses que expliquen els orígens de l'aventura humana. En l'època anomenada clàssica, els africans creen estructures administratives prou complexes, amb grans ciutats, exèrcits, excedents i con-

centració de poder, fins al punt que ningú no s'estranya si parlem de veritables imperis: Meroe, Axum, Abissínia, Ghana, Malí, Songhai, Zimbabwe, etc. Tot això molt abans que qual-sevol europeu posi la punta del peu a les platges del continent.

El que no resulta tan evident és que l'Estat-nació sigui una criatura característica d'aquelles latituds, ni que doni proves d'adaptar-se bé a l'escenari, i encara menys de resoldre els principals problemes crònics d'aquella considerable porció de la humanitat. Possiblement l'Estat-nació no sigui una panacea en cap banda del món, i la seva emergència excepcional sigui ara més qüestionada que aclamada arreu del planeta. Amb tot, a Àfrica ha mostrat una inadaptació patètica a l'entorn i es pot considerar, sense gaires dubtes, com un dels invents polítics que té més problemes de salut, mentre les unitats ètniques, poc conegudes i gairebé mai reconegudes, gaudeixen d'un vigor excepcional.

Petit és bonic

Un símptoma revelador del que dèiem més amunt és que pràcticament no hi ha grans conjunts nacionals al sud de Sàhara lliures de problemes, debats i enfrontaments identitaris de més o menys volada. Les banderes que pretenen agrupar territoris extensos i diversos arrossegueu avui un rosari de problemes de convivència, com a la República Democràtica del Congo, el Sudan, Nigèria, Angola, etc.; la llista és llarga i difícilment discutible, i la lliçó és prou clara per a qui vulgui entendre-la. Els grans estats unitaris són una recepta quasi infal·libre per al fracàs econòmic i polític.

En contrast, els casos més interessants de solvència material i administrativa els trobem entre les petites unitats. Els arxipèlags insulars (Seychelles, Maurici, Comores, São Tomé, Cap Verd) són capdavanters, amb uns mercats que ofereixen índexs de creixement asiàtics i una estabilitat sovint envejable. Paral·lelament, tenim els estats poc poblats, de dimensions escasses o mitjanes (com Botswana, Namíbia, Gabon, Gàmbia, Senegal, Uganda, Ghana) que han aconseguit nivells raonables de pau i prosperitat.

Això no significa, ni de bon tros, que ser petit sigui una garantia d'èxit. Primer, perquè parlar d'èxit en clau africana és un exercici d'imprudència temerària, i de vegades valdria la pena limitar-se a parlar de la manca d'enormes cataclismes. I, en segon lloc, perquè hi ha unitats modestes o molt homogènies que han hagut de passar autèntics inferns en temps recents. Els països lacustres d'Àfrica Central (Rwanda i Burundi) destaquen en el rànquing de territoris conflictius, sumats a nacions homogènies com Somàlia o alguns diminuts estats d'Àfrica Occidental, com Sierra Leone o Libèria.

Per no donar més voltes al dilema de les dimensions, fem només un parell de constatacions força òbvies: que a Àfrica no enlluerna el país més gran, i que els països amb una extensió i població més petita més aviat ajuden, que no pas perjudiquen, la felicitat i el bon govern. Dit això, passem a estudiar els motius que han conduït a aquesta conjuntura, i els intents que s'estan produint actualment per superar o acomodar millor les disfuncions en marxa.

Salutació entre l'*aixentehene* Otumfuo Nana Osei Tutu Agyeman Prempeh II i el governador britànic de la Costa d'Or Sir Arnold Hudson (a finals dels anys trenta del segle XX).

Afromegalomania

Els embrions polítics que Àfrica havia engendrat abans de la partició europea, malgrat tota la problemàtica que podien contenir, eren bastant més manejables que els actuals. O bé es tractava de reialmes locals i d'alta proximitat als súbdits, o bé consistien en extensos imperis d'alta descentralització, on la cola que els mantenia adherits era molt més tributària i de conveniència que no pas cultural. Això els convertia, sens dubte, en criatures fugaces o elàstiques, que s'adaptaven fàcilment als canvis i els equilibris de poder militar o econòmic. Els imperis sudànics, que durant segles van exhibir fronteres *de xiclet*, van ser-ne una bona mostra.

L'ocupació colonial va trasbalsar aquesta dinàmica. Des de Londres o París es regien extensions vastes i diverses, gràcies a la capacitat de coerció de les tropes o els magistrats metropolitans. En alguns casos, fins i tot es va procurar aplanar el panorama cultural a través del cristianisme, els idiomes oficials o les administracions centralitzades. Avui podem afirmar amb perspectiva que l'experiment colonial va resultar massa breu per quallar (de 50 a 80 anys, a tot estirar), i que va deixar una herència indigerible.

En el moment de les independències, el discurs de la unitat o l'amalgama indiscriminada era sorollosament popular: davant la balcanització o atomització dels africans, calia progressar cap a grans solucions estatals, àmplies nacions monocolors, culminant fins i tot en uns Estats Units d'Àfrica que trobessin el seu lloc en el concert de les nacions. Va ser aquest un discurs equivocat? Bé, com a mínim hem d'admetre que va ser enormement ingenu. O amnèsic, perquè oblidava la textura dels poders africans precoloniais.

Les unitats ètniques, poc conegudes i gairebé mai reconegudes, gaudeixen d'un vigor excepcional

No, no podem dir que fos una bona idea embotir en un mateix sac pobles que havien estat negres i pobles que havien estat sotmesos a l'esclavatge, o traçar una línia recta per trencar cultures que sempre havien format part d'un mateix conjunt. Com tampoc no va ser el millor dels encerts adoptar idiomes europeus com a únic nexa d'unió entre gentes de famílies lingüístiques diferents; ni tampoc calcar les burocràcies, les policies i exèrcits, les escoles o els tribunals de la vella Europa. No sabem si hi havia alternatives reals als experiments clònics de les independències, però el que podem dir amb tota seguretat és que la imaginació i la creativitat africanes van brillar, en la majoria dels moviments emancipadors, per la seva absència.

De vegades, la governabilitat n'hauria tingut prou amb un modest esforç d'adaptació. No hi havia cap necessitat de satanitzar l'ètnia, segurament l'agrupació humana més arrelada i més sentida del continent. Es podien haver respectat i aprofitat les llengües africanes, les creences tradicionals i els sistemes de govern, monàrquics i/o assemblearis, del passat recent en lloc de perdre energies menyspreant l'*aixentehene*, perseguint el *manikongo* i censurant les germandats ogboni¹. Així doncs, es podien haver incorporat aquests elements en la construcció d'una modernitat de síntesi.

Això no es va fer, i de seguida els embrions postcoloniais van començar a grinyolar. L'adhesió dels ciutadans als nous estats, amb banderes, presidents, institucions i llengües distants, va resultar més que dubtosa. Els governs es van revelar incapaçs (sobretot en els territoris més extensos) de cobrar impostos o construir carreteres o enviar metges a les contrades més remotes. L'Estat africà va entrar en un col·lapse crònic, pres per la manca de recursos, l'aïllament de la capital, la corrupció i el segrest per part de clans privatis.

Robert Jackson va encunyar el terme de quasi-estats: aquells engendres que comptaven amb el reconeixement internacional però que es revelaven del tot ineptes a l'hora de fer-se sentir sobre el terreny, especialment a l'hora d'assegurar protecció i benestar a les seves poblacions. Com a molt, els governs subsaharians picotejaven a la manera de les aus passatgeres, exercitant la rapinya puntual o l'ofec militar de qualsevol dissidència. Els estats eren percebuts en la seva cara més feréstega, en clau negativa –al capdavall un símptoma més de la seva impotència general.

Un altre estudiós, Comi Toulabor, va elevar els poders africans a la categoria de *l'état de la néantesse*, l'Estat del no-res. Les administracions no administraven gaire res, la seva capacitat de coerció es limitava a les operacions fugaces de càstig, les seves polítiques econòmiques no influïen gens en la realitat material, etc. Sens dubte era una visió exagerada, ja que els estats de l'Àfrica negra són avui realitats ben perceptibles, encara que sigui, com dèiem abans, pel vessant més agressiu i perjudicial. És evident que molts pocs africans ignoren, en l'actualitat, dins de quines fronteres estan vivint.

Retorn a la tribu

Jean-François Bayart sentenciava a *La politique du ventre* que l'ètnicitat africana era com un teatre d'ombres, on la funció representada tenia poc a veure amb les mans que movien els actors. Segons ell, la pugna econòmica era al darrere de tota la comèdia. Els agrupaments culturals eren fabricacions antropològiques per camuflar la voracitat de les castes socials dominants, encaparrades en cruspir-se la part més grossa del pastís i patrimonialitzar l'Estat que, per esquitit que fos, era el borni més ben dotat al país dels cecs.

El curiós deconstructivisme materialista de Bayart era una reacció, jo diria que desesperada, per explicar el que estava succeint en els escenaris africans de final del segle XX. Era obvi que els estats-nació de tall jacobí s'havien estimbat contra la

història, i que afluïren les identitats culturals com a actors a la vegada antics i nous, plens de dinamisme i marcant el *tempus* dels conflictes principals. La reacció de l'analista va ser refugiar-se a la caverna de Plató i afirmar que el que semblava real era només una ombra de l'autèntica realitat. Bé, qui no es consola és perquè no vol.

El cas és que la realitat, més ombrívola o de llums ben fulgurants, és molt tossuda. Avui no hi cap Estat africà que no hagi de conviure amb els seus particulars dilemes ètnics, i ja comptem amb una colla de casos on la pluralitat interna i la diversitat cultural han estat tractades amb dosis genuïnes d'esforç polític. D'aquests darrers, seria recomanable centrar-se en tres països que s'han embarcat en aventures descentralitzadores, i que poden marcar una tendència de futur interessant: Nigèria, Etiòpia i Sud-àfrica.

Algú pot dir que estem parlant de fórmules aïllades i excepcionals, però és tot el contrari; aquestes tres entitats apleguen prop del 50% de la població i freguen el 70% de la producció econòmica de l'Àfrica negra. Es tracta de tres estats grans, prou consolidats, amb una administració, un funcionariat i un exèrcit de tradició sòlida, el qual fa encara més atractiva la seva aposta recent. No ens trobem davant d'iniciatives derivades de la feblesa o d'una crisi conjuntural; són més aviat models de maduresa. Els dirigents d'aquests tres països pensen que entrar en el camí de la *devolution*² o el federalisme no amenaça la seva estabilitat, que es poden permetre l'experiència i que reconciliar-se amb les realitats ètniques pot afavorir, més que no pas perjudicar, el seu futur.

Nigèria, Etiòpia, Sud-àfrica

L'exemple de Nigèria és un dels més eloqüents. Aquesta federació, fundada el 1960, ha sobreviscut a una guerra civil, crisis econòmiques, diverses dictadures militars i períodes de populisme democràtic. En la felicitat i l'adversitat, l'esperit federal no s'ha esvaït, més aviat ha florit, evolucionant dels tres estats inicials a la proliferació de la quarantena actual, i s'ha mantingut com a pedra angular de la política nigeriana.

Certament, es pot sostenir que l'invent confederal del principi s'ha devaluat en un cafè per a tothom que ha restat competències als territoris autònoms, amb els *royalties* del petroli com a teló de fons. Però la fortalesa de l'esperit federal és ben viva, i s'ha evidenciat en les conegudes bronques sobre l'aplicació de la xària islàmica, que recorden prou els debats als Estats Units sobre la pena de mort i les prerrogatives federals

per damunt de les atribucions locals. Que els estats del nord hagin aprovat tradicions alcoràniques en la seva legislació esdevé un niu de problemes, domèstics i internacionals, sobretot quan s'ha dictat una condemna per lapidació a una dona considerada adúltera. Amb tot, en el cas nigerià, hem d'admetre que el reconeixement de les particularitats regionals ha obsequiat el país amb una estabilitat i uns equilibris notables.

A l'altre extrem de l'Àfrica tropical, la constitució etiòp de 1994 presenta un contrapunt recent al currículum nigerià. La carta magna de la renovada Abissínia declara que la nova federació etiòp està formada per "pobles, nacionalitats i nacions", que tenen el dret d'escindir-se segons unes clàusules prou senzilles estipulades en el mateix text legal. Que l'autodeterminació sigui un recurs creïble o no és, fins a cert punt, irrellevant. La independència d'Eritrea demostra que, en cas de conflicte crònic, l'Etiòpia d'avui es mostra disposada a treure's aquelles espines que amenacin la seva estabilitat política.

No és cap minúcia que Etiòpia, un dels països africans amb més pedigrí històric i bagatge estatal, reconegui legalment la seva diversitat. Tampoc és cap nimietat que actualment estigui vivint una de les seves èpoques més pròsperes i participatives, justament quan els partits estan obligats a presentar-se a les eleccions en demarcacions ètniques i que les aliances federals hagin de passar a la força per mosaics o fronts interètnics. Tot el contrari del que havia succeït en èpoques anteriors, dominades pel despotisme central i l'unitarisme ferotge.

Més sorprenent encara seria l'exemple de Sud-àfrica. Tot emergint del règim de l'apartheid, el partit hegemònic de Nelson Mandela ha resistit la temptació de combatre el "divideix i venceràs" del racisme polític amb un jacobinisme anivellador. Per descomptat, s'han eradicat les anteriors desigualtats xenòfobes, traduïdes en el mapa a través dels guetos i bantustans. Però Sud-àfrica no és ara una república centralista, sinó un sistema autònom molt semblant a l'espanyol. Els dirigents sud-africans han tingut l'encert de transformar les distincions de color en drets i deures cívics, territorials, passant del principi racial al principi de residència.

Les regions autònomes de Sud-àfrica disposen d'àmplies competències en matèria d'ensenyament, sanitat, obres públiques i cultura. Poden tenir els seus governs i parlaments, les seves emissores pròpies, els seus idiomes oficials, les seves monarquies tradicionals (com en el cas dels zulús) i altres atribucions no sempre simètriques. En el conjunt del país, s'han bastit respostes prou agosarades, com ara la cooficialitat d'onze idiomes (nou africans i dos europeus) en totes les institucions.

De vegades, la governabilitat n'hauria tingut prou amb un modest esforç d'adaptació. No hi havia cap necessitat de satanitzar l'ètnia, segurament l'agrupació humana més arrelada i més sentida del continent

No és que el futur sigui l'Estat-nació i l'obstacle a abatre sigui l'ètnia, sinó tot el contrari

L'ètnia com a solució

Tot plegat ens indica que els governants de països tan representatius com Nigèria, Etiòpia o Sud-àfrica no han volgut caure en el parany deconstructivista. Les ètnies (pobles, nacions, nacionalitats, identitats culturals, com vulgueu dir-ne) no són un invent de la malfícia colonial-imperialista. Si van ser explotades i manipulades pels europeus va ser, precisament, a causa de la seva força i vigència. I que els estats contemporanis d'Àfrica menyspreïn aquestes realitats tan potents els aproxima al suïcidi. El viratge recent que hem observat inverteix clarament els termes de l'etnofòbia: no és que el futur sigui l'Estat-nació i l'obstacle a abatre sigui l'ètnia, sinó tot el contrari. Els greus problemes de l'Estat a l'Àfrica es poden resoldre, en bona part, passant pel vigor de les comunitats culturals.

Com assenyalen encertadament Daloz i Chabal en el seu excepcional assaig, *Àfrica camina*, les societats africanes no es dediquen a seure tranquil·lament tot esperant que l'administració els resolgui els problemes. Més enllà de les façanes oficials, de la simbologia nacional, de la paperassa burocràtica, els africans fan la seva i conformen col·lectius ben vius amb solucions creatives. D'això en podem dir corrupció, bruixeria o odis tribals. A l'hora de la veritat, es tracta de construccions humanes per superar disfuncions que grinyolen.

L'ètnia no és de cap manera un retorn a la tenebra i el canibalisme. És una eina social que recull elements del passat, arrellats i transmesos durant generacions, i inevitablement transformats. En la xarxa que s'estableix de solidaritat, de reconeixement mutu, de comunicació fluida entre persones, l'ètnicitat ha passat la prova del cotó, adaptant-se al terreny i oferint la plasticitat que la gent reclama. Com a tal, és clarament una recepta jove i una aposta de futur. ●

Notes

1. N. de l'ed.: L'*aixentehene* és el sobirà dels ashanti de Ghana; el *manikongo* era el sobirà del regne del Congo entre els segles XIV i XIX; les germandats ogboni, de l'oest de Nigèria i l'est de Benín, realitzen funcions polítiques i religioses.

2. N. de l'ed.: Descentralització o devolució de poders, forma d'organització estatal entre el federalisme i el centralisme.

Referències bibliogràfiques

BAYART, Jean-François. *L'État en Afrique : La politique du ventre*. París: Fayard, 1989.

CHABAL, Patrick i DALOZ, Jean-Pascal. *Àfrica camina. El desorden como instrumento político*. Barcelona: Bellaterra, 2001.